

FORMAREA MARELUI CNEZAT AL MOSCOVEI
(SECOLELE XII—XV)
(CLASA VI-A)

1. *Rusia în perioada fărâmițării feudale. (secolele XII—XV).*

— Principalele state rusești ; cnezatele Vladimir-Suzdal, Halici-Volînia, republica Novgorodului.

— Cucerirea Rusiei de către tătari și luptele de apărare ale poporului rus împotriva năvălitorilor. Formarea Hoardei de Aur. Urmările negative ale stăpînirii tătare în Rusia.

— Lupta poporului rus împotriva atacurilor germane și suedeze în ținuturile baltice.¹

— Viața economică. Economia agrară, meșteșugurile și comerțul. Orașul rus.²

— Situația socială în perioada feudalismului dezvoltat. Țărănimea dependentă. Țăranii liberi. Feudalii. Orașenii.³

2. *Formarea cnezatului Moscovei.*

— Începuturile cnezatului Moscovei.⁴

— Politica cnezului Ivan Kalita.⁵

— Întărirea cnezatului Moscovei în timpul domniei lui Dmitri Donskoi (1359—1389).

— Rolul cnezatului Moscovei în lupta de eliberare a Rusiei de sub stăpînirea tătară. Victoria rușilor în bătălia de la Kulikovo (1380).

3. *Formarea statului centralizat rus și eliberarea de sub stăpînirea tătară.*

— Premisele social-economice și politice ale formării statului centralizat rus.⁶

— Politica de unificare a lui Ivan al III-lea (1462—1505). Alipirea cnezatelor Iaroslavului, Rostovului, Tverului și a republicii Novgorodului.⁷

— Eliberarea Rusiei de sub stăpînirea tătară. Victoria rușilor în bătălia de pe râul Ugra (1480).⁸

— Politica externă a statului rus în timpul lui Ivan al III-lea.

4. *Situația social-economică a Rusiei în a II-a jumătate a secolului al XV-lea. Organizarea statului rus.*

— Transformări în situația diferitelor categorii sociale. Îngrădirea dreptului de strămutare a țăranilor prin „Sudebnik“-ul din 1497.⁹

— Organizarea statului rus în timpul domniei lui Ivan al III-lea. Întărirea puterii marelui cneaz al Moscovei.¹⁰

5. *Cultura rusă în secolele XII—XV.*

— Istoriografia, literatura, arhitectura, pictura.¹¹

6. *Concluzii ; Însemnătatea formării statului centralizat rus în istoria Rusiei și în istoria universală.*¹²

Comentariu istoric.

1. Intensificarea pătrunderii feudalilor germani și suedezi în țările baltice în prima jumătate a secolului al XIII-lea reprezintă o etapă a expansiunii germane spre răsărit și a suedezilor pe țărmurile răsăritene ale Mării Baltice. Precedați de negustori și misionari, feudații germani și suedezi urmăreau cucerirea acestor ținuturi și subjugarea populației localnice. Principala forță a germanilor era alcătuită din ordinele monaho-cavaleresti ale purtătorilor de spadă (gladi-feri) și teuton, unificate sub denumirea de ordinul livonian. Expansiunea germană și suedeză la mijlocul secolului al XIII-lea a fost ușurată de situația grea în care se aflau cnezatele rusești, datorită năvălirilor tătare. În lupta de apărare împotriva germanilor și suedezilor, un însemnat rol a jucat Novgorodul. Oștile Novgorodului, conduse de cneazul Alexandru Iaroslavici, au înfrânt pe suedezi pe râul Neva (iulie 1240), în urma căreia victorii el a primit denumirea de Alexandru Nevski, iar pe germani în bătălia de pe lacul Ciud (aprilie 1242). Datorită acestor victorii, expansiunea germană și suedeză a fost oprită.

2. Cu toate condițiile nefavorabile datorate năvălirilor și stăpînirii tătare și atacurilor germano-suedeze, economia Rusiei a înregistrat progrese în secolele XII—XV. În economia agrară a avut loc extinderea suprafețelor agricole prin defrișări și desțeleniri, îmbunătățirea tehnicii agricole, creșterea producției de cereale. Meșteșugurile s-au dezvoltat la sate și îndeosebi la orașe, mai ales pînă la cucerirea tătară, care a provocat pierderi grele economiei ruse.

Pe lângă comerțul intern, orașele rusești făceau negoț cu țările scandinave, Polonia, Germania, Imperiul bizantin. Datorită dezvoltării meșteșugurilor și comerțului, orașele rusești au cunoscut, în secolul al XII-lea și în prima jumătate a secolului al XIII-lea, o perioadă de înflorire, numărul orașelor și țărmurilor ajungînd la mijlocul secolului al XIII-lea la circa 250.

Năvălirile și stăpînirea tătară au dus la ruinarea și declinul multor orașe rusești, stînjenindu-le dezvoltarea constatată înainte de invazia tătară.

3. Din secolul al XII-lea, Rusia a intrat în perioada feudalismului dezvoltat, caracterizat prin accelerarea procesului de acaparare a pămînturilor obștilor sătești și de aservire a țăranimii libere de către feudații laici (boieri) și bisericesti, îndeosebi mînăstiri, creșterea domeniului feudal și cristalizarea organizării lui precum și definitivarea formării celor două clase fundamentale ale societății feudale — țăranimea dependentă și feudații. Astfel, în primele decenii ale secolului al XIV-lea, cneazul Moscovei Ivan Kalita stăpînea 50 de sate.

Țăranii dependenți se aflau în variate grade de supunere feudală. Principala formă a rentei feudale o reprezenta renta în produse sau în natură, paralel cu care exista și forma rentei în muncă și bani. Cnezii locali și marii boieri dispuneau de cete (drujine) de oșteni formate din mici feudali vasali ai acestora.

Ca urmare a dezvoltării orașelor, populația orașenească, formată în principal din meșteșugari și negustori, a început să joace un rol tot mai important în viața economică și socială a Rusiei medievale.

4 Cnezatul Moscovei s-a format, începînd cu mijlocul secolului al XII-lea, în jurul orașului de la care își trage numele, atestat documentar în 1147. Moscova și cnezatul Moscovei au beneficiat de o poziție geografică prielnică, care le-au ferit de incursiunile dușmane (în special ale tătarilor). Totodată, prin așezarea sa la o încrucișare de drumuri comerciale însemnate, Moscova a devenit

un centru economic și politic important și un factor de o deosebită însemnătate în procesul de unificare economică și politică a Rusiei și de eliberare a țării de sub stăpînirea tătară. Cnezatul Moscovei s-a extins teritorial și a început să se întărească în timpul domniei cnezilor Daniil Aleksandrovici (1276—1303) și Iuri Danilovici (1303—1325). Vecine cnezatului Moscovei erau cnezatele Tverului, Reazanului, Rostovului și Vladimirului. Rivalitatea politică dintre cnezatele Moscovei și Tverului a întîrziat procesul de unificare a cnezatelor rusești și de eliberare a țării de sub stăpînirea tătară.

5 Însemnătatea politică a Moscovei a sporit în timpul domniei cnezului Ivan Danilovici denumit, datorită bogățiilor sale, Ivan Kalita (sac cu bani). Printr-o politică abilă față de Hoarda de Aur, care își exercita dominația asupra Rusiei, Ivan Kalita a obținut de la tătari marea cnezie a Vladimirului și dreptul de a strînge tributul pentru Hoarda de Aur de la cnezii ruși din Rusia de nord-est.

Totodată, în timpul domniei sale, reședința mitropolitului Rusiei s-a strămutat la Moscova, ceea ce a contribuit la sporirea prestigiului cnezului Moscovei. Astfel, către mijlocul secolului al XIV-lea cnezatul Moscovei a devenit cel mai puternic și mai însemnat cnezat din Rusia, permițîndu-i să preia conducerea luptei pentru unificarea și eliberarea țării.

6 De la mijlocul secolului al XV-lea, Rusia a intrat într-o perioadă de avînt economic, caracterizat prin extinderea suprafețelor cultivate și creșterea producției agricole și animaliere, prin dezvoltarea meșteșugurilor și a comerțului, precum și prin sporirea însemnătății economice a orașelor. Progresul economic se oglindește totodată în întărirea schimburilor economice dintre diferitele regiuni rusești, în începutul unificării economice a Rusiei de nord-est, fapt care a pregătît și unificarea sa politică.

În a doua jumătate a secolului al XV-lea, s-au afirmat tot mai mult forțe sociale interesate în sprijinirea procesului de unificare și de eliberare a țării. Mica boierime (dvorenii) era interesată în întărirea puterii centrale, pentru a-și asigura sprijinul acesteia, în vederea sporirii domeniilor sale și asigurării menținerii în supunere a țărănimii dependente. Orașenii, meșteșugari și negustori, erau de asemenea interesați în întărirea puterii centrale și în curmarea fărîmițării feudale, pentru a-și putea desfășura, în condiții de deplină siguranță, activitățile productive. Cu sprijinul dvorenilor și al orașenilor, care i-au procurat marelui cnez al Moscovei importante mijloace militare și materiale, autoritatea centrală a putut aduce la supunere marea feudalitate și realiza unificarea și eliberarea țării. Unificarea Rusiei și întărirea autorității centrale erau, de asemenea, necesare pentru a stăvili incursiunile tătarilor din răsărit și politica expansionistă a marelui ducat al Lituaniei la hotarele apusene ale Rusiei. De asemenea, unificarea și centralizarea statului reprezentau o condiție necesară pentru ducerea cu succes a luptei de eliberare a țării de sub dominația tătară. În același timp, unificarea și eliberarea țării au fost ușurate de slăbirea Hoardei de Aur și dezmembrarea ei în prima jumătate a secolului al XV-lea în mai multe hanate tătare, care i-au redus capacitatea militară și posibilitatea de intervenție în Rusia.

7. Pasul decisiv în procesul de unificare a cnezatelor rusești în jurul Moscovei a fost realizat în timpul domniei lui Ivan al III-lea (1462—1505). Conținînd politica de unificare a predecesorilor săi, el a alipit cnezatul Iaroslavului (1463), al Rostovului (1474), republica Novgorodului (1471—1478) și cnezatul

Tverului (1485). Sub urmașul său Vasile al II-lea, au fost alipite republica Pskov (1510) și cnezatul Reazanului (1521).

8 Extinderea teritorială a Rusiei realizată în vremea lui Ivan al III-lea a mărit resursele materiale și militare ale statului rus, ceea ce a dat posibilitatea desfășurării încununată de succes a luptei de eliberare a țării de sub dominația tătară. Deoarece întărirea cnezatului Moscovei nemulțumea Hoarda de Aur, hanul Ahmat a întreprins în 1480, în alianță cu Polonia și Lituania, o mare expediție împotriva marelui cnezat al Moscovei. Înfruntarea între forțele rusești și tătarăști a avut loc pe râul Ugra, în partea de apus a Rusiei, și s-a sfârșit, cu retragerea oștii tătarăști, ceea ce a marcat lichidarea dominației tătare asupra Rusiei. După această înfrângere, Hoarda de Aur a intrat într-un grabnic declin și a încetat să mai existe ca stat în 1502. Eliberarea Rusiei de sub dominația tătară, urmare a luptei seculare dusă de poporul rus, i-a asigurat Rusiei condiții prielnice de dezvoltare social-economică, politică și culturală, marcând, astfel, un act de o deosebită însemnătate în istoria sa.

9 Întărirea autorității centrale a atras după sine slăbirea puterii mării feudalității, creșterea însemnătății social-economice și politice a micii feudalități (dvoreni), pe care se sprijinea marele cneaz.

Pentru a asigura feudalilor forța de muncă necesară pe domeniile lor, în condițiile extinderii producției de cereale marfă, căreia i se creaseră condiții favorabile de dezvoltare, prin unificarea și centralizarea statală, și pentru a stăvilii strămutarea țăranilor dependenți, Ivan al III-lea a stabilit prin Sudebnicul său din 1497, că strămutarea țăranilor putea avea loc numai cu o săptămână înainte și o săptămână după sărbătoarea Sf. Iurii de toamnă (26 noiembrie).

10 În conducerea statului, Ivan al III-lea s-a sprijinit îndeosebi pe dvo-reni, cărora le acorda donații funciare condiționate de îndeplinirea unor slujbe militare și civile, știut fiind că aceștia alcătuiau forța militară principală a marelui cneaz. Aceste donații se numeau „pomestii“. De asemenea, Ivan al III-lea s-a sprijinit pe orășeni precum și pe biserică, căreia i-a confirmat vechile stăpîniri funciare și i-a acordat altele noi. Pentru cîrmuirea statului, Ivan al III-lea a reorganizat sistemul de conducere, folosind organe a căror acțiune se exercita în întreaga țară. Instituțiile centrale erau formate din *Duma* boierească, avînd funcția de organ consultativ permanent pe lângă marele cneaz și din *priczuri*, organe în a căror competență intra rezolvarea diferitelor probleme ale statului ca: politica externă, averea personală a cneazului. De asemenea în timpul lui Ivan al III-lea s-a trecut la o unificare a legislației pe întreaga țară, principalul monument legislativ constituindu-l Sudebnicul din 1497.

Autoritatea crescîndă a marelui cneaz al Moscovei Ivan al III-lea se oglindește și în folosirea de către el, pentru prima dată, a titlului de „țar“, cu sensul de împărat, precum și a aceluia de autocrat (samoderjeț), precum și în adoptarea unui ceremonial deosebit la curte.

11. Cu toate condițiile politice neprielnice din secolele XIII—XV, în deosebi invaziile străine și stăpînirea tătară, s-au realizat totuși opere culturale și artistice importante, mai ales în ultima parte a acestei perioade. S-au scris lucrări cu caracter istoric și literar, care înfățișează îndeosebi lupta poporului

rus împotriva tătarilor, precum și alte evenimente istorice ca : „Povestire despre bătălia de la Kalka“, „Povestea despre căderea Țarigradului“, cronică novgorodeană „Sofiiski Vremennik (1432)“, „Povestea despre cucerirea Pskovului (1510) sau „Zadonșcina“. Începînd cu secolul al XV-lea au apărut și lucrări de ideologie politică, ca lucrarea călugărului Filofei, care susținea ideea independenței și unității statului rus. În domeniul arhitecturii, s-au ridicat construcții militare, cum este Kremlinul din Moscova, civile ca Palatul cu fațete din Moscova (Granovitaia Palata) și religioase. Din a doua jumătate a secolului al XV-lea, în arhitectura rusă, paralel cu vechile tradiții rusești, se face simțită și influența Renașterii, datorită prezenței în Rusia a unor arhitecți italieni, ca : Aristotel Fioravanti, Marco Ruffo, Pietro Antonio Solari. În pictură o figură reprezentativă o constituie Andrei Rubliov, autorul unor admirabile icoane și fresce din Moscova.

12. Concluzii. Realizarea unificării și centralizării statului rus în Europa răsăriteană se oglindește în formarea marelui cnezat al Moscovei unitar și independent la sfîrșitul secolului al XV-lea. Acest proces a reprezentat un act istoric progresist, care a creat condiții prielnice pentru dezvoltarea social-economică, politică și culturală a Rusiei și pentru afirmarea ei pe plan internațional, îndeosebi în Europa răsăriteană.

Indicații metodice

Lecția „Formarea marelui cnezat al Moscovei“ are o deosebită importanță pentru înțelegerea procesului de centralizare a statelor feudale atît în apusul Europei cît și în răsăritul Europei. La această lecție se va arăta ca o caracteristică cum lupta pentru centralizarea statului rus a fost îngreunată atît de anarhia feudală cît și de stăpînirea mongolă.

Pentru mai buna înțelegere a lecției predate se vor folosi metode ca : analogia, demonstrația, comunicarea, se vor face comparații între modul de centralizare a statelor din Europa apuseană și Rusia.

Pentru înțelegerea conținutului relațiilor dintre feudali și țărani ruși, se vor citi și analiza cu ajutorul elevilor fragmente din *Sudebnik* (în „Lecturi din izvoarele istoriei evului mediu“ pag. 176.) Pentru a demonstra vitejia oștilor rusești în bătălia de pe lacul Ciud, în lupta de la Kulikovo, se vor citi și analiza fragmente care reliefează aspecte eroice (vezi „Lecturi din izvoarele istoriei evului mediu“, pag. 173—176).

Pentru probleme de artă se vor folosi diapozitivele din setul : „Istoria Evului Mediu“, ed. II-a, 1974, privitoare la principalele monumente din Kremlin-Moscova. Se vor folosi, de asemeni, reproducerile la epidiascop din „Pictura rusă“ de V. Florea, pag. 71—92 și reproduceri din „Istoria artelor plastice“ de C. Suter, pag. 299—312 și din „Istoria Artei Europene, vol. I, epoca medie, pag. 584—611. Aceste reproduceri vor contribui la cunoașterea de către elevi a dezvoltării și frumuseții artei rusești. În predarea lecției se va folosi harta murală Europa în sec. X—XV și hărțile 49b, 52d, 65a, din „Atlas istoric“, București, 1971. Se pot alcătui cu elevii hărțile mărite după cele redade de „Atlasul Istoric“ și enumerate mai sus.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Friedrich Engels, *Despre decăderea feudalismului și apariția statelor naționale*, în K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 21, Buc. Ed. politică, 1965, pp. 390—399;
2. M. Berza, R. Manolescu (coordonatori), V. Costăchel, Fl. Cazan, Gh. Zbucnea, *Istoria Evului Mediu*, vol. II, partea I, Buc., 1974, pp. 301—324; 450—457, 471;
3. *Istoria Universală*, vol. III, Buc., 1960, pp. 443—464, 589—601, 770—809;
4. *Istoria U.R.S.S.*, tom. II, Moscova, 1966, pp. 1—142;
5. K. V. Bazilevici, *Politica externă a statului centralizat rus*, Buc., 1952;
6. M. V. Alpatov, *Istoria artei*, vol. I, Buc., Ed. Meridiane, 1962, pp. 371—391;
7. V. Vătășianu, *Istoria artei europene*, vol. I, Epoca medie, Buc., 1967, pp. 584—611;
8. V. Florea, *Pictura rusă*, Buc., 1973, pp. 71—92;
9. F. Pall, C. Mureșan, *Lecturi din izvoarele istoriei evului mediu*, Buc., 1961, pp. 173—176;
10. *Atlas Istoric*, Buc., 1971, hărțile : 49 b, 52 d, 65 a.

ELISABETA RADU